

ESSEE

Tiina Väre

Paluu juurille – pyörällä

Olenko hämäläinen?

Olen vasta hiljattain tullut tietoiseksi isäni isän suvun vahvasta, vuosisataisesta edustuksesta kantahämäläisen Janakkalan kunnan tanhuvilla. Tietoni etäisemmistä juurista eivät kylläkään ole erityisen vakaalla pohjalla, koska niitä olen kaivellut pääasiallisesti geni.fi-sivuston tietokannan kautta. Sukulaisteni avulla olen kursinut kokoon siinä määrin varmat tiedot nykypäivää lähellä olevista oksista, että uskallan sentään väittää geenieni välittävän mojovan määrän ehtaa janakkalalaista perinnöllistä informaatiota.

Paitsi sukuni, myös Janakkala on minulle aiemmin tuntematonta maaperää, mistä syystä päätinkin aloittaa vuoden 2025 matkapyöräilyt maailkuisen lämpöaallon kannustamana Kanta-Hämeen keskiöön. Oleilin tuolloin Helsingissä, joten lainasin pääkaupunkilaistuneen veljeni parempaa pyörää, jonka vaihteistonkin taisin matkalla rikkoa (and that's why I cannot have nice things).

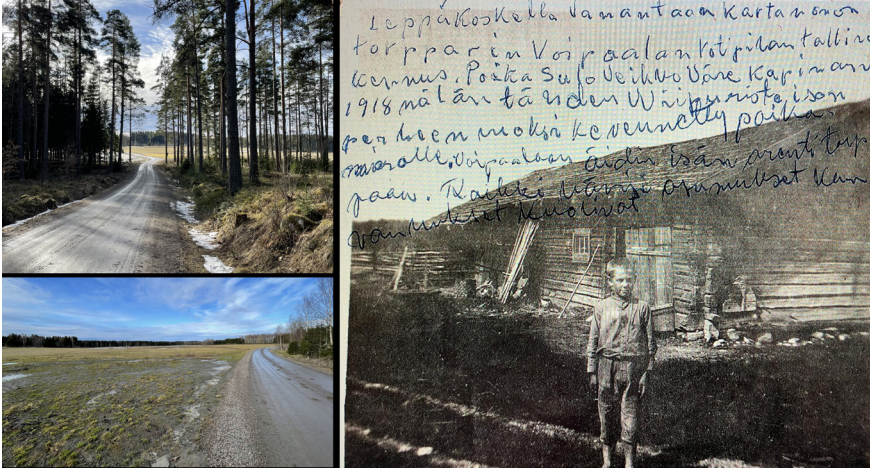
Tein siis varhaiskeväisen tutkimusmatkani Janakkalan maisemiin kierellen paikkoja, joissa sukuni oli internetin sukututkimustietokantojen erehtymättömän tietolähteen mukaan hoidellut torppiaan. Tutustuin omatoimisesti myös talven ajaksi suljetun Laurinmäen torpparimuseon (kuva 1) alueeseen ja tein sattumalta mieltäni järisyttäneen löydöksen. Yksi museon aitoista oli Iso-Kurjen torpan, joka kuului Vanantaan kartanoon (kuva 2). Pappani äidinäiti oli kotoisin kyseisestä torpasta. Isomummoni, Wilhelmiina Voipaala, taas syntyi 1800-luvun loppupuolella samaisen kartanon toisessa torpassa (kuva 3). Kumpaakaan mainituista naisista en ennättänyt tavata. Isomummonikin, tuolloin jo Väre nimeltään, kuoli ja haudattiin Malmin hautausmaalle jo 1950-luvulla. Hautakin on sittemmin hoitamattomana ilmeisesti ka-

Kuva 1. Laurinmäellä kiertää ulkoilureitti, jonka varrella voi tutustua esimerkiksi Pyhän Laurin lähteeseen (syvyys 116 cm), rautakautiseen palvontapaikkaan sekä torppareiden hieman myöhemmin tekemän työn kunniaksi vuonna 1969 pystytettyyn muistomerkkiin. Siihen on museon kotisivun mukaan kerätty 387 kiveä entisten torppien mailta. Siihen on kaiverrettu myös nimet. Lisäksi kyppi-sivusto kertoo Laurinmäeltä löytyvän historiallisen ajan kalliopiirroksia (kuvat: T. Väre).

Kuva 2. Laurinmäen Torpparimuseoon on kerätty rakennuskantaa 1800- ja 1900-luvun alun agraari-Suomen tyypillisiltä talonpoikais- ja etenkin torpparitaloilta. Museon alueella kadonnutta perinnettä edustaa kuvan savupiirtti (vasen laita). Siellä on myös kaksi vanhaa aittaa, joista toinen on siis aiemmin kuulunut sukulaisteni asuttamaan Iso-Kurjen torppaan. Toinen on Mäyrän aitta. Se on vuonna 1804 rakennettuna museon vanhin rakennus (kuvat: T. Väre).

Kuva 3. Isoäitini muutti 1900-luvun alussa avioitumisensa myötä Janakkalasta Vanantaan kartanon Voipaalan torpasta Viipuriin Hiekan kylään. Kuvassa olevan Voipaalan torpan tallin edustalla seisova pieni poika on isosetäni Sulo, joka lähetettiin nälän ja puutteen tieltä Viipurista Hämeen maaseudulle kasvattipojaksi. Myöhemmin veturimiehenä työskennellyt Sulo asettui Tampereen lähistölle ja saipa hän sodanaikaisista ponnistuksistaan ansiomitalinkin tuotuaan junalastillisen evakoita turvaan rajan takaa. Kuvaan on kirjoitettu jotakuinkin: "Leppäkoskella Vanantaan kartanonon torpparin Voipaalan kotipihan tallirakennus. Poika Sulo Veikko Väre kapinan 1918 nälän tähden Wiipurista ison perheen vuoksi kevennetty poika mieronalle (?). Voipaalaan äidin isän arenti (?) torppaan. Kaikki hävisi asumukset kun vanhukset kuolivat." Kuvan muistiinpanon kirjoittaja, kuten kuvaajakin on tuntematon. Nyt vanha torppa on jo purettu pellon laidalta (kuvat: tuntematon ja T. Väre).

donnut. Muutenkin tämä outo kohtaaminen, öhöm, aitan kanssa oli ensimmäinen kosketukseni janakkalalaiseen sukuhaaraan.

Vaikka Janakkala on lentänyt oman tutkani alla, mistään vähäpätöisestä seudusta ei ole kysymys, vaan ajan kerrokset piirtyvät alueella selkeinä. Kristinuskosta lienee kuultu Janakkalassa verraten varhain, ehkä samoihin aikoihin kuin Lounais-Suomessakin, ja kirkkopitäjäkin sinne on perustettu jo noin vuonna 1300. Hakoisten linnavuoren kainalossa olevaa kirkonkylää koristaa myöhäiskeskiaikainen Pyhän Laurin kirkko (kuva 4). Kirkolta kivenheiton päässä sijaitsee myös rautakautinen uhri-lähde, joka keskiajalla nimettiin kirkon tavoin Pyhän Laurentiuksen, eli Laurin mukaan (kuva 1). Kirkasvetinen lähde rajattiin kivipaasein ilmeisesti 1900-luvun alussa, samalla kun Laurinmäkeä varustettiin ensimmäisen maailmansodan varalta.

Menneisyyden jäljet yltävät Janakkalassa kivikaudelle, mutta erityisesti rautakautinen jäämistö on muun Hämeen tavoin moninainen. Laurinmäen uhrikivien lisäksi Hakoisten kartanon suunnalta kohti kirkonkylää matkatessa tulee ohittaneeksi paitsi Linnavuoren, joka kätkee keskiaikaisia raunioita, myös kaksi polttokenttäkalmistoa. Näille en kuitenkaan runsaan kasvuston ja aidoituksen takia uskaltanut temmeltämään. Vaikutti siltä, että molemmat sijaitsivat yksityisillä maille, enkä ainakaan itse innostuisi läpimärän arkeologin epämääräisestä, ennakoilmoituksesta tapahtuvasta vierailusta omalla – joskaan ei niin kovin massiivisella, mutta sitäkin ylikasvaneemmalla – takapihallani.

Paikkakuntaa leimaa myöhempi kartanokulttuuri, johon tosin omat sukulaiseni – ainakin isopappani äidin puolelta – ottivat osaa käsitteäkseen yksinomaan torpparin näkökulmasta. Tueksi väitteelleni elinvoimaisesta kartanoiden kaudesta, joka ulottui aina keskiajalta nykypäivään, esitän seuraavaksi joltain kunnalliselta tai muulta sivustolta löytämäni epätäydellisen luettelon Janakkalan kartanoista: Hakoisten, Viralan, Hyvikkälän eli Hällilän, Rehakan, Harvialan, Hiiden, Irjalan, Kernaalan, Konttilan, Kuumolan, Leppäkosken, Löyttymäen, Monikkalan, Sauvalan, Tervakosken, Toivan ja Vanantaan kartanot. Lisäksi Janakkalaa tilkuttivat useat lähes kartanomaiseen elämäntapaan yltäneet rusthollit.

Kuva 4. Etsin hyvän tovin mahdollisten sukulaisteni hautoja Pyhän Laurin kirkkomaalta. Kirkon opastaulun haudanetsintäpalvelun sivustolle johdattavasta QR-koodista oli vain laiha lohtu, kun en tiennyt heidän nimiään tai elinaikojaan. Kirkko on keskiaikainen, 1500-luvun alussa rakennettu harmaakivikirkko (kuvat: T. Väre).

Erityisesti kartanoiden listan viimeinen siis liittyy sukuni lähihistoriaan, vaikka sukulaisiani lieenee asustellut myös muiden kartanoiden torpissa ja torpparilaitoksella on ollut merkittävä osansa myös paikkakunnan historiassa. Kartanoista merkittävimmät olivat Hakoisten kartano, joka on syntynyt esihistoriallisen Hakoisten linnavuoren kupeeseen sekä Harvialan kartano, jonka päärakennus tuhoutui jatkosodan aikana räjähdysonnettomuudessa, mutta jonka konttorirakennuksessa voi nykyisin pysähtyä kahvittelemaan Café Konttorissa.

No mutta. Torpparimuseon ollessa kiinni en siis päässyt tutustumaan sukuni taannoin – no siis käytännössä nykytermein kai lähinnä vuokraamaan aittaan. Tilanteen koin niin harmillisena, että palasin toukokuussa Janakkalan maisemiin päästäkseni näkemään rakennuksen teljetyn oven taakse. Oikeastaan museo ei vielä tälläkään kertaa ollut avoinna yleisölle, mutta pääsin museolta lainaamieni avainten turvin tutustumaan rakennusten sisäosiinkin. Sainpa myös luvan yöpyä teltassani museon tanhuvilla. Nukuin siis aivan vanhan aitan läheisyydessä, kuten ehkä esi-isänikin aikoinaan, lepuuttaen väsyneitä jäseniäni ennen seuraavaa työntäyteistä päivää (kuva 5). *Työn orjat sorron yöstä nouskaa...*

Siinä missä auringonpaiste oli hellinyt lopputalven pyöräretkeäni, olivat sään herrat nyt kulkijalle vähemmän armolliset. Aiemmista mat-

Kuva 5. Yövyin pihalla teltassani erikoisluvalla. Museon päärakennus on Vähä-Kurjen torppa – epäilen, että sukulaisiani on asunut siinäkin. Sen kuisti mahdollisti matkalla kastuneiden vaatteiden ynnä varusteiden kuivattelun (kuvat: T. Väre).

kakertomuksista jo hieman liiankin tuttuun tyyliin, sade kasteli minut ja varusteeni läpimäräksi jo alkumatkalla. Toisin kuin edellisellä reissullani, nyt kaikki lumet olivat jo sulaneet myös pienemmiltä teiltä. Vääntö oli kuitenkin siinä määrin kovaa, että erikseen sadekelin pyöräilyyn hankkimani lasten sadehousut (kokoa 164 cm), joiden hinta (housut ja edelleen moitteetta palveleva takki 10 €) oli budjettini kanssa yhteensopiva, ratkesivat haaroistansa. Ei sillä niin kovasti ole väliä, sillä pyörälenkin päätteeksi muoviset sadevarusteet ovat poikkeuksetta määrät vähintään sisäpuolelta, vaikkei olisi satanutkaan.

Kohti pohjoista

Telttayöstä muodostui siis joka tapauksessa paitsi kylmä, myös nahkea, jolloin aamu aukesi jälleen olosuhteiden ajamana varsin varhain. Olin pakannut vaihtovaatteeni joskus taannoin jostain poistokorista nappaamaani vesitiiviiseen purjehtijan pussiin, joten sain sentään kuivaa ylleni. Varusteet olivat yön aikana pääosin ehtineet kuivua. Ainoastaan tennarini olivat edelleen – ja itseasiassa koko loppureissun ajan – läpimärät.

Päivän ohjelman olisi loogisesti muodostanut vain noin 40 kilometrin pyöräily kohti pohjoista ja seuraavaan majapaikkaan, Lepaan kartanoon. Kartanolla toimii nykyisin Hämeen ammattikorkeakoulun kampus, joka ainoana Suomessa tarjoaa hortonomikoulutusta (kuva 6). Lepaan kartanon päärakennus edustaa nykyisessä muodossaan 1800-luvun empiretyyliä, mutta kartanon historia ulottuu keskiajalle, ehkä noin 1200-luvulle. Sitä ovat asuttaneet useat merkittävät suvut; 1900-luvun alussa se kuitenkin siirtyi valtiolliseen omistukseen ja sinne perustettiin maatalous- ja puutarhaopisto. Kartano tarjoaa nykyisin siis majoitus- ja matkailupalveluita ja itse yövyin erittäin viihtyisästi ja vieläpä edullisesti vanhanajan henkeä huokuvassa asuntolassa. Kuriositeettina mainittakoon, että Lepaan kartanolla kerrotaan kummittelevan. Tarinan mukaan kummittelusta vastaa 1400-luvulla elänyt Anna, jonka kohtaloksi lankesi mahdoton rakkaus itseensä Maunu Tavastiin, Turun mahtavaan piispaan. Annan kerrotaan yhä vaeltavan pitkin Lepaan virran rantamia. Kyseiseen virtaan hän olisi onnettomien tapahtumien seurauksena kai joko hukutettu tai hukuttautunut. Toisen tarinan

mukaan hänet tosin teljettiin kellariin, missä hän yhä häiritsevästi koputtelisi ja huokailisi.

Asuntolassa en minä ainakaan mitään havaintoja koputuksista tai huokauksista tehnyt – korkeintaan omasta kuorsauksestani pitkän päivän jälkeen. En nimittäin lainkaan arvosta yksinkertaisuutta tai helppoa elämää. Niinpä päätin tuplata päivän pyöräilysaldoa piipahtamalla

Kuva 6. Lepaan kartanoidylliä. Kävin tietysti maistelemassa paikallisen viinitilan tuotantoa. Mielenkiintoni herätteli myös Lepaan 1200-luvulla rakennetun ja sittemmin tuhoutuneen vanhan kirkon yhteyteen 1400- tai 1500-luvulla rakennettu, kasvillisuuden verhoama kivinen sakaristo (kuvat: T. Väre).

Kuva 7. Retulansaareen johtaa kapea pengertie siltoineen. Saaren jylhät laiturit ja pellot kätkevät rautakautisia salaisuuksia (kuvat: T. Väre).

emeritusprofessorimme, Milton Núñezin, suosituksesta Retulansaaren rautakautista maisemaa katsastamassa (kuva 7). Muuten ainoaksi matkan varrelle sattuneeksi kohteeksi olisi jäänyt Hattulan vanha kirkko (kuva 8).

Retulansaari on Vanajaveden suurin saari ja se on Lepaan tavoin kuulunut Tyrvännön pitäjään, vaikka on nykyisin osa Hattulaa. Saari tunnetaan sadoista rautakautisista röykkiöistä ja kuppikivistä, ja sen asutus- ja viljelytoiminnasta on vankkoja todisteita jo 400-luvulta. Ensimmäiset todisteet viljelykasvien läsnäolosta ajoittuvat ajanlaskun alun paremmalle puolelle (eli tietysti koko touhun aloittamista edeltävälle ajalle). Vanhimmat saarelta tehdyt löydöt ovat kivistä rautakautisia (Núñez & Vuorela 1978; Taivainen 2007). Nykyisinkin Retulansaarella harjoitetaan maataloutta, ja kuten tulin pahaa-aavistamattomana pönttöjen ohi pyöräillessäni huomaamaan, myös mehiläisten kasvatusta. Minua ei onneksi pistetty, mutta jotain kuumottavaa noissa pienissä, joskin hyödyllisissä pörriäisissä kuitenkin on.

Kuva 8. Hattulan 1400-luvun lopulla rakennettu kirkko osui matkalleni. Wikipedia muuten tietää, että kirkon saarnastuoli olisi 1550-luvulta ja lahjoitus mainitun Lepaan kartanon omistajilta Björn Classon Lejonilta ja vaimoltaan Katharina Jöransdotter Stiernsköldiltä. En valitettavasti kuitenkaan nähnyt kirkkoa sisältä, saati tuolia, sillä en sattunut paikalle aukioloaikaan (kuva: T. Väre).

Lähes kotona

Viimeinen matkapäivä suuntautui Lepaalta Tampereelle. Maaliskuisella matkalla olin palannut reissun päätteeksi Hämeenlinnasta Halsuan kautta Helsinkiin pysähtyen ihailemaan paitsi Vanajan kirkkoa (kuva 9), myös Kellokosken ja Tuusulan kulttuurimaisemia. Halosenniemiessä jopa vierailin, mutta muut kohteet olivat edelleen kiinni odotellen kesän turisticsesonkia (kuva 10). Toukokuinen loppumatka Tampereelta sujui lopulta kohti Oulua – helpotuksekseni kiskoilla. Tämän päivän pääkohteena ennen Tampereen Omenahotellia oli Pälkäneen rauniokirkko (kuva 11), jonka multiin siunattuja vainajia olen itsekin päässyt tutkimaan (Nordfors & Väre 2025).

Saattaa olla, että matkalla pysähdyin kuitenkin tutustumaan vielä toisenkin suomalaisen viinitilan – Rönnvikin tuotantoon paikan päällä keväturingosta nauttien. Täytyypä tässä nyt vielä mainita kolmaskin viinitila, Kajabaca Urjalassa. Olisin nimittäin käynyt kyseisellä tilalla jo viimekesän Etelä-Suomen reissullani (Väre 2024), mutta tilan ollessa juuri vauhdikkaan ohituksen hetkellä suljettuna, tapahtui tutustumisen vasta erään tämän kesän automatkan yhteydessä. Jokainen tiloista oli positiivinen yllätys. Ainakaan oma, kieltämättä hieman tuohinen, suuni ei oikeastaan välttämättä edes erottaisi kotimaista viherherukka-

Kuva 9. Vanajan harmaakivikirkko on rakennettu 1400-luvun lopulla. Erityisen kunniamaininnan matkailijan helpotusnäkökulmasta ansaitsee seurakunnan päättös pitää saniteettitilat avoimina ilmeisesti pysyväisluonteisesti. (Kuvat: T. Väre).

Kuva 10. Maaliskuisella pyöräretkelläni ohitin muun muassa edelleen aktiivikäytössä olevan Kellokosken sairaalan, jonka pihamaalle yritin kuvitella itsensä Prinssessa käyskentelemään. Lisäksi en päässyt sisään Juhani Ahon museoon, Aleksis Kiven kuolintorppaan tai Ainolaan (ei kuvissa). Halosenniemiessä sen sijaan kävin, mutta kuvamateriaalin perusteella vaikutan olleen kiinnostuneempi taiteilijan saunasta – suljetusta – kuin varsinaisesta museosta. Mikään rakennuksista ei tosiasiallisesti ole yhtä vinossa kuin kuvien perusteella vaikuttaa. (Kuvat: T. Väre).

Kuva 11. Pälkäneen keskiaikaisen harmaakivikirkon rauniot ovat huomiota herättävä näky pirkanmaalaisen peltomaiseman reunamilla. (Kuvat: T. Väre).

viiniä ulkomaisista rypäleviineistä. Ja vaikka erottaisi, eivät ne välttämättä vertailussa kalpenisi. Toki kysymys on makuasioista.

Pälkäneen keskiaikaisen, 1500-luvun taitteessa rakennetun harmaa-kivikirkon jylhät rauniot kiinnittävät huomion Lahdentietä Pälkäneen kirkonkylältä pohjoiseen ajettaessa. Kirkko oli käytössä nykyisen kirkon käyttöönottoon saakka, vuoteen 1839. Se raunioitui myrskyssä vasta vuonna 1890. Kuitenkin jo vuonna 1873 oli sen haudoista Karoliinisen instituutin professorin, antropologi G. Retziuksen toimesta viety useita pääkalloja Ruotsiin tuolloin kovin suosittuja rotuopillisia tutkimuksia silmällä pitäen (Ruohonen 2021). Nämä kerran viedyt pälkäneläiset on vasta hiljattain saatu takaisin Suomeen ja vuonna 2024 uudelleen haudattu alkuperäiselle paikalleen.

Rauniot ovat edelleen kirkollisessa käytössä. Ne hautoineen ovat olleet historiansa aikana useiden tutkimusten kohteena. Viimeisimpinä mainittakoon vuoden 2022 kaivaukset (esim. Moilanen 2023) ja palautettujen kallojen laaja-alaiset, monitieteelliset tutkimukset. Näiden tutkimusten satoa kannattaa muuten ehdottomasti suunnata tarkastelemaan Vapriikin kerrassaan upeaan DNA-näyttelyyn (ks. Jenni Sahra-maan esittely tässä numerossa). Näyttelyssä on kootusti paljon tietoa Pälkäneen kirkosta vainajineen ja laajemminkin alueen ihmisten menneisyydestä, mutta onpa sen avulla helppoa tulla tutuksi myös nykyi-kaisen luonnontieteellisen arkeologian tutkimusmenetelmien kanssa. Olen muuten minäkin sinne oman pienoisen osuuteni tuottanut. Sitä en kerro, minkä. Lukija saa halutessaan itse etsiä!

Tiina Väre on. On olemassa ja pyöräilee.

Kirjallisuus

- Moilanen, U. 2023. Ruumishautojen ajoittamisen haasteellisuus – Tapausesimerkkinä Pälkäneen rauniokirkko. *Muinaistutkija* 3/2023: 19–35. <https://doi.org/10.61258/mt.128729>
- Núñez, M. G. & Vuorela, I. 1978. A tentative evaluation of cultural pollen data in early agrarian development research. *Suomen museo*: 5–36.

- Ruohonen, J. 2021. Pääkallonpaikoilla. Retziuksen retkikunnan kaivauskohteet vuonna 1873. *Muinaistutkija* 4/2021: 16–37.
- Taivainen, J. 2007. Hattulan Retulansaari 2006. Tutkimukset Myllymäen lakialueella. Raportti. Arkeologian osasto, Turun yliopisto.
- Väre, T. 2024. Etelänmatkalla. *Muinaistutkija* 4/2024: 116–126.
- Väre, T. & Nordfors, U. 2025. Early childhood diets in medieval and Post-Medieval Pälkäne, Finland: Insights from stable isotope analysis. *Journal of Archaeological Science: Reports* 63: 105113. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2025.105113>